

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

**Голіней Г. М., Грод І. М., Кравець Н. Я.,
Майорова О. Ю., Крижановська М. А.,
Москалюк Н. В., Прокоп'як М. З., Шевчик Л. О.**

НАРИСИ ФАУНИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Монографія

За редакцією канд. біол. наук Шевчик Л. О.

Тернопіль
2022

УДК : 591.9 (477 - 89Под)
Н 28

Рецензенти: кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник **В. Б. Різун**
доктор медичних наук, професор **Л. Я. Федонюк**
доктор біологічних наук, професор **Н. М. Дробик**

Рекомендовано
Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 1 від 30 серпня 2022 р.)

Нариси фауни Західного Поділля : монографія / Колектив Н 28 авторів; за редакцією Л. О. Шевчик. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2022. – 164 с.

ISBN 978-617-8060-07-7

Монографія «Нариси фауни Західного Поділля» є важливим базовим етапом дослідження фауни Західного Поділля, що зводиться до реєстрації таксонів (ентомофауни, малакофауни, іхтіофауни, герпетофауни, орнітофауни тощо) на обраній території, опису, систематизації та до первинного аналізу зібраної інформації. Також дозволяє виявити рідкісні уразливі види та види, що реально або потенційно важливі для господарської діяльності. На підставі проведених досліджень можливі прогнози щодо змін у локальних фаунах різних регіонів України. Вивчення регіональної фауни Західного Поділля було б не повним без усестороннього вивчення методологічних основ формування компетентностей майбутніх вчителів у організації та проведенні навчально-дослідницької діяльності молодих фахівців.

Видання буде корисним для роботи органів виконавчої влади та самоврядування, буде цікавим для діяльності наукових установ, представників ЗМІ, громадських організацій, викладачів, студентів та окремих громадян, небайдужих до збереження та охорони довкілля.

ISBN

©ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022

©ТНМУ ім. І. Я. Горбачевського, 2022

© ФОП Осадца Ю.В., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. Фізико–географічна характеристика Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	7
РОЗДІЛ 2. Безхребетні фауни Західного Поділля	17
2.1. Видове різноманіття антофільних комах Західного Поділля (Н. Я. Кравець)	17
2.2. Моніторинг поширення карантинних видів комах (Insecta) (М. З. Прокоп'як)	42
2.3. Моделювання динаміки коливання біомаси та продуктивності популяції виноградного слимака (<i>Helix pomatia</i> Linnaeus, 1758) у складі лісового біоценозу (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	63
РОЗДІЛ 3. Хребетні фауни Західного Поділля	68
3.1. Екологічна характеристика іхтіофауни водойм м. Тернополя (Л. О. Шевчик, І. М. Грод)	68
3.2. Еколого-фауністична характеристика земноводних та плазунів Західного Поділля	79
3.2.1. Земноводні Західного Поділля (Л. О. Шевчик)	79
3.2.2. Сучасний стан популяції зеленої ящірки (<i>Lacerta viridis</i> Laurenti, 1768) Тернопілля (Л. О. Шевчик, Г. М. Голіней)	86
3.3. Сучасний стан орнітофауни природних біотопів Західного Поділля (Г. М. Голіней, Л. О. Шевчик)	93
3.3.1. Стан орнітофауни антропогенно змінених ділянок Західного Поділля (на прикладі екотонів Тербовлянського району Тернопільської області)	94
3.3.2. Видовий склад та поширення представників рядів Соколоподібні (Falconiformes) і Совоподібні (Strigiformes) у Тербовлянському районі Тернопільської області	104
3.3.3. Особливості розмноження та екологія ластівки сільської у Західному Поділлі	107

3.4. Сучасний стан теріофауни заходу України (<i>Л. О. Шевчик</i>)	114
3.4.1. Таксономічна структура фауни мікротерій	116
3.4.2. Зоогеографічна приуроченість мікромаммалій.....	118
3.4.3. Біогеографічне різноманіття гризунів.....	120
3.4.4. Територіально-біотопне поширення гризунів.....	121
РОЗДІЛ 4. Особливості збереження фауни в межах природно-заповідного фонду Тернопільської області (<i>О. Ю. Майорова, М. А. Крижановська</i>)	133
РОЗДІЛ 5. Компетентнісний підхід при викладанні навчальної дисципліни «Зоологія» у майбутніх учителів природничого профілю в контексті сучасного освітнього простору (<i>Н. В. Москалюк</i>).....	140
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ МОНОГРАФІЇ	163

3.4. Сучасний стан теріофауни заходу України

(Л. О. Шевчик)

В усіх галузях сільськогосподарського виробництва – рослинництві, тваринництві, під час зберігання та переробки продукції – дрібні ссавці завдають значних збитків.

Основні втрати від них спостерігаються на озимих зернових та багаторічних травах. Крім того гризуни завдають шкоди продовольчим і фуражним фондам, пасовищам, плодоовочівництву, городництву, садівництву та лісовим господарствам.

За даними Всесвітньої Продовольчої та Сільськогосподарської Організації (FAO) при ООН, загальні втрати продовольства від знищення гризунами у світі становлять п'яту частину врожаю. Значних збитків мишоподібні гризуни можуть заподіяти лісовим біоценозам, особливо тих що зазнають значного антропогенного навантаження, і пов'язані зі зміною умов існування і збільшенням різноманітності кормової бази [16].

Від особливостей місця існування багато в чому залежить видовий склад гризунів, характер їх шкодочинної діяльності, що вимагає проведення моніторингу різноманіття гризунів і контролю чисельності. Подібні дослідження не ефективні без урахування багаторічної динаміки чисельності мікротерій і прогнозування їх розмноження на посівах сільськогосподарських культур з виділенням періодів депресії, поліпшення умов розвитку, розмноження та розселення, початку заселення, піку і спаду чисельності.

Найбільш ранні відомості про гризунів Галичини знаходимо в роботах О. Завадського, А. Плятера (1852) і С. Петруського (1853) в яких автори висвітлювали фауністичні питання, частково розглядали біологію різних видів мишоподібних гризунів, а також надавали короткі відомості про їхнє поширення у регіоні [цит. за 17].

На початку ХХ ст. загальні відомості про поширення та значення ссавців на території сучасної України знаходимо у визначнику М. Шарлеманя (1920) [29].

Подібні проблеми в процесі вивчення мишоподібних гризунів Галичини розглядали Е. Незабитовський (1933), Л. Саган (1935, 1939) [цит. за 30], І. Т. Сокур (1960) [21]. Значний інтерес викликають і роботи Ф. І. Страутмана, К. А. Татарінова (1949), Ф. І. Страутмана,

Г. О. Бенюк (1954) та ін. [27].

Теріологічні дослідження на Закарпатті проводили І. І. Колюшев (1953, 1955, 1957), І. І. Турянин (1955, 1956, 1958, 1959); у Передкарпатті (Буковина) – І. Ф. Андрєєв і П. В. Горбик (1954, 1956) [2], М. П. Рудишин (1957–1962) [цит. за 23, 27].

Наприкінці 50-х років минулого століття з'являються деякі повідомлення про наземних хребетних Західного Поділля. Результати подібних досліджень знаходимо у працях І. В. Марісової (1961, 1964) [13, 14], К. А. Татарінова (1956, 1973) [25, 26].

На сході України С. В. Тесленко, І. В. Загороднюк (1986, 1987) виявили двійника полівки звичайної – полівку східноєвропейську і визначили межу ареалу виду по території Вінницької області [7, 8].

Детальне вивчення мишоподібних гризунів Тернопільщини було проведено наприкінці ХХ ст [24, 31]. Все це призвело до накопичення певного наукового матеріалу по проблемі і спричинило деяке сповільнення подібних досліджень.

Активізація досліджень припадає на початок ХХІ ст. і належать З. В. Селюніну (2000), Є. І. Лашковій (2003) [11, 12], С. В. Межжеріну, І. І. Дзевєрину (2002, 2005) [11, 12]. У 2011 році з'являються повідомлення (Н. А. Смирнов, В. І. Малик) про знахідки курганчиків *Mus spicilegus* (Mammalia, Rodentia) на території Західного Поділля [20].

Активний процес дослідження теріофауни Тернопільщини розпочався зі створенням об'єктів ПЗФ області, насамперед Природного заповідника «Медобори» у 1991 р. Так, С. Сторожук вказує, що на території ПЗ «Медобори» трапляється 17 видів гризунів, із яких вісім видів – мишоподібні [19].

У 1998 р. видано довідник «Фауна хребетних Тернопільської області» (Талпош В.С., Пилявський Б.Р., 1998) [24]. Важливою працею для встановлення попереднього видового складу теріофауни області є праця І. Загороднюка «Польовий визначник дрібних ссавців України», де узагальнено дані по Україні, в тому числі по – Тернопільщині [9]. У 2013 р. вийшла узагальнююча стаття І. Загороднюка й А. Пірхала «Ссавці Поділля: таксономія та зміни складу фауни за останнє століття», проте у ній теріофауну Тернопільщини розглядають лише частково.

Деяке послаблення наукового інтересу до вивчення дрібних ссавців регіону з кінця минулого століття зумовило наш інтерес до

цієї проблеми. Власне тому уточнення видового складу мікротерій, систематизація, вивчення зоогеографічного та біотопного поширення гризунів різних регіонів Західної України стали метою нашого дослідження.

3.4.1. Таксономічна структура фауни мікротерій

Матеріалом для дослідження послужили збори (датовані 2015–2018 рр), що формують фонди закритої експозиції кафедри ботаніки та зоології навчально-методичного кабінету «Зоологічний музей».

У вибірку потрапили 190 екземплярів дрібних ссавців, що належать до двох рядів. Ряд Мишоподібні *Muriformes* представлений трьома родинями, котрі за кількістю видів розміщуються у лінійці мишеві *Muridae*, що налічує п'ять видів. Щурові *Arvicolidae* – чотири види і вивіркові *Sciuridae* – два види. Загалом одинадцять видів гризунів. Ряд Мідицеподібні *Soriciformes* представлений родиною мідичеві *Soricidae*, родом мідича *Sorex* з одним видом – мідича звичайна *Sorex araneus* [2, 3].

Таксономічну структуру колекції мікротерій можна продемонструвати, проаналізувавши як таксономічне багатство, так і таксономічне різноманіття останньої [9, 15, 22].

Загалом таксономічне багатство вибірки рівне 27 і представлене двома рядами, чотирма родинями, дев'ятьма родами і 12 видами. Оцінка багатства теріофауни за кількістю видів та інших таксонів продемонструвала значне переважання показника для ряду Мишоподібні *Muriformes* 23 (pi 0,9), в порівнянні з рядом Мідицеподібні *Soriciformes* 4 (pi 0,1). Для ряду Мишоподібні показник таксономічного багатства зменшується у лінійці родин: мишеві *Muridae* 10 (pi 0,4), щурові *Arvicolidae* 8 (pi 0,29), вивіркові *Sciuridae* 4 (pi 0,14). Таксономічне багатство родини мідичеві *Soricidae* 3 (pi 0,1), ряду Мідицеподібні найменше у вибірці.

У більшості випадків таксономічна структура вибірки доволі проста і може бути описана одномасштабною шкалою: вид – рід – родина – ряд. Мідича звичайна *Sorex araneus* представляє рід мідича *Sorex* Linnaeus, 1758, родини мідичеві *Soricidae*, ряду Мідицеподібні (табл. 3.10).

Таксономічна структура ссавців (за матеріалами фондів кафедри ботаніки та зоології ТНПУ імені Володимира Гнатюка)

Ряд	Родина	Рід	Вид
Мишо-подібні Muriformes	Вивіркові Sciuridae Fischer, 1817	Ховрах <i>Spermophilus</i> Cuvier, 1825	Ховрах європейський <i>Spermophilus citellus</i> (Linnaeus, 1766)
			Ховрах крапчастий <i>Spermophilus suslicus</i> (Gueldenstaedt, 1770)
	Мишеві Muridae Illiger, 1811	Мишак <i>Sylvaemus</i> Ognev, 1924	Мишак жовтогрудий <i>Sylvaemus tauricus</i> (Pallas, 1811)
			Мишак європейський <i>Sylvaemus sylvaticus</i> (Linnaeus, 1758)
		Житник <i>Apodemus</i> Каур, 1836	Житник пасистий <i>Apodemus agrarius</i> (Pallas, 1771)
		Миша <i>Mus</i> Linnaeus, 1758	Миша хатня <i>Mus musculus</i> Linnaeus, 1758
		Пацюк <i>Rattus</i> Fischer, 1803	Пацюк мандрівний <i>Rattus norvegicus</i> (Berkenhout, 1769)
	Щурові Arvicolidae Gray, 1821	Полівка <i>Microtus</i> Schrank, 1798	Полівка європейська <i>Microtus arvalis</i> (Pallas, 1779)
			Полівка темна <i>Microtus agrestis</i> (Linnaeus, 1761)
		Норик <i>Terricola</i> Fatio, 1867	Норик підземний <i>Terricola subterraneus</i> (Selys-Longchamps, 1836)
		Нориця <i>Myodes</i> Pallas, 1811	Нориця руда <i>Myodes glareolus</i> (Schreber, 1780)
	Мідицеподібні Soricomorpha	Мідицеві Soricidae Fischer, 1814	Мідиця <i>Sorex</i> Linnaeus, 1758

Представники ряду Мишоподібні родини мишеві Muridae включає три роди з одним видом гризунів у кожному. Рід житники *Apodemus* Каур, 1836 представляє житник пасистий *Apodemus agrarius*; миша хатня *Mus musculus* належить до роду миші *Mus* Linnaeus, 1758; пацюк мандрівний *Rattus norvegicus* – єдиний представник роду пацюки *Rattus* Fischer, 1803.

Роди норик *Terricola* Fatio, 1867 та нориця *Myodes* Pallas, 1811 (родини Щурові) представлені нориком підземним *Terricola subterraneus* та норицею рудою *Myodes glareolus*.

Лише три роди у вибірці представлені двома видами. Ховрахи європейський *Spermophilus citellus* та крапчастий *Spermophilus suslicus* належать до роду ховрахи *Spermophilus* Cuvier, 1825, родини вивіркові

Sciuridae; мишаки жовтогрудий *Sylvaemus tauricus* та європейський *Sylvaemus sylvaticus* – до роду мишаки *Sylvaemus* Ognev, 1924, родини мишеві Muridae; полівки європейська *Microtus arvalis* та темна *Microtus agrestis* представляють рід полівки *Microtus* Schrank, 1798, родини щурові Arvicolidae.

3.4.2. Зоогеографічна приуроченість мікромамалій

Представники ряду Мишоподібні, або Гризуни (Muriformes, seu Rodentia) трапляються по всій поверхні земної кулі за виключенням крайніх північних та південних районів суходолу. Основною причиною цього є діяльність людини, активні подорожі котрої призвели до розселення гризунів.

Якщо в Австралії з прилеглими островами і в Океанії, гризуни чи не єдині представники плацентарних ссавців, а для представників окремих родів родини Мишеві Muridae описані самостійні центри розвитку. На Мадагаскарі, в Північній і Південній Америці достовірних викопних решток мишоподібних не виявлено. Таким чином, широко розселені тут гризуни, завезені людиною [4].

Серед відловів є представники двох видів космополітів: миші хатньої та пацюка сірого (16,7 % від загальної кількості видів) (табл. 3.11). Загалом цей зоогеографічний комплекс у вибірці налічує 12,1 %.

Таблиця 3.11

Зоогеографічна структура теріофауни регіону

№ пп	Комплекс [5]	Тип ареалу [5]	Вид	К-ть видів		К-ть особин	
				шт	%	шт	%
1	Космополіт	Поширений людьми в усьому світі, за виключенням Арктики та Антарктиди	Миша хатня	2	16,7	19	10,0
		Синатропний вид поширений у всьому світі, за виключенням Антарктиди.	Пацюк сірий			4	2,1

Продовження таблиці 3.11

ВСЬОГО				2	16,7	23	12,1	
2	Голарктичний	Північно-американський-європейсько-азійський	Мідиця звичайна	1	8,3	1	0,5	
ВСЬОГО				1	8,3	1	0,5	
3	Палеарктично-афротропічний	Європейський	Мишак європейський	1	8,3	6	3,2	
ВСЬОГО				1	8,3	6	3,2	
4	Палеарктичний	Європейсько-сибірсько-азійський	Нориця руда	2	16,7	35	18,4	
			Нориця звичайна			2	1,05	
		ВСЬОГО			2	16,7	37	19,47
		Європейсько-сибірський	Нориця темна	2	16,7	1	0,5	
			Ховрах крапчастий			8	4,2	
		ВСЬОГО			2	16,7	9	4,7
		Європейсько-азійсько-сибірсько-далекосхідний	Житник пасистий	1	8,3	8	4,2	
		Європейсько-кавказький	Мишак жовтогрудий	1	8,3	18	9,5	
Європейсько-кавказько-азійський	Норник підземний	1	8,3	85	44,7			
Європейсько-азійський	Ховрах європейський	1	8,3	3	1,6			
ВСЬОГО				8	66,7	160	84,2	
ВСЬОГО				12	100	190	100	

Одним видом представлений ряд Комахоїдні, котрий, на думку більшості науковців, вважається пращуром усіх плацентарних тварин Землі. Мідиця звичайна (8,3 %) представляє північно-американський-європейсько-азійський тип ареалу, що належить до голарктичного комплексу (0,5 %).

Найбагатшою є фауна палеарктичного комплексу гризунів, до якої належать 160 тушок (82,2 %). Два види нориці руда та звичайна (16,7 %) належать до європейсько-сибірсько-азійського типу ареалу (19,47 %).

Нориця темна та ховрах крапчатий (16,7 %) представляють європейсько-сибірський тип (4,7 % від складу вибірки).

По одному виду (по 8,3 %) представляють європейсько-азійсько-сибірсько-далекосхідний, європейсько-кавказький, європейсько-

кавказько-азійський, європейсько-азійський типи ареалів. За часткою видів, типи ареалів розмістилися у лінійці: європейсько-кавказько-азійський, представлений звірятами норика підземного (44,7 %); європейсько-кавказький (мишак жовтогрудий – 9,5 %); європейсько-азійсько-сибірсько-далекосхідний (житник пасистий – 4,2 %); європейсько-азійський (ховрах європейський – 1,6 %).

3.4.3. Біогеографічне різноманіття гризунів

Серед одинадцяти біогеографічних регіонів, визначених з урахуванням різноманіття природної рослинності країн-членів Європейського співтовариства та Ради Європи (Noirfalise A, 1987) в Україні розташовані чотири: континентальний, паннонський, альпійський та степовий [6, 19]. До складу Західної України входить лише перші три із них.

Серед представлених у вибірці видів є представники перших трьох біогеографічних районів. Найбільша частка відловів зроблена у континентальному біогеографічному районі (51,05 %), дещо менше гризунів виловлені у паннонському районі (46,9 %), відлови альпійського регіону представлені лише трьома тушками (1,5 %) (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Біогеографічне різноманіття теріофауни (за вимогами країн Європейської співдружності та Ради Європи)

Назва виду	Континентальний		Паннонський		Альпійський		Степовий		Всього	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Нориця руда	31	16,3	5	2,6					36	18,9
Пацюк мандрівний	2	1,05	3	1,6					5	2,65
Миша хатня	17	7,9	2	1,5	1	0,5			20	9,9
Житник пасистий	4	2,1	2	1,05	1	0,5			7	3,65
Мишак жовтогрудий	15	7,9	3	1,6	1	0,5			19	10
Мишак європейський	6	3,2							6	3,2
Норик підземний	4	2,1	71	37,4					75	39,5
Ховрах крапчастий	12	6,3							12	6,3
Ховрах європейський	3	1,6							3	1,6
Мідиця звичайна			2	1,05					2	1,95
Полівка темна	1	0,5							1	0,5
Нориця звичайна	4	2,1							4	2,1
Всього	99	51,05	88	46,9	3	1,5			190	100

За ступенем домінування види розподілилися наступним чином: еудомінантні види – норик підземний (39,5 %), нориця руда (18,9 %) та мишак жовтогрудий (10,0 %). Домінантними видами є миша хатня (9,9 %) та ховрах крапчастий (6,3 %). Чисельність субдомінантних видів зменшується наступним чином: житник пасистий (3,65 %), мишак європейський (3,2 %), пацюк мандрівний 2,65 % та нориця звичайна (2,1 %). Мідиця звичайна (1,95 %) та ховрах європейський (1,6 %) є рецедентами. Полівка темна (0,5 %) – субрецедентний вид Західної України.

На території континентального регіону виявлено один еудомінантний вид – нориця руда (16,3 %); три доміантних види: миша хатня, мишак жовтогрудий (по 7,9 %), ховрах крапчастий (6,3 %); чотири субдомінантних види: мишак європейський (3,2 %), житник пасистий, норик підземний, нориця звичайна (по 2,1 %).

Паннонський регіон характеризується наявністю одного еудомінантного виду – норика підземного (37,4 %), мешканця широкого спектру середовищ існування: листяних і хвойних лісів, полонин, пасовищ і скелястих районів в Українських Карпатах. Нориця руда (2,6 %) – типовий субдомінантний вид лісових масивів паннонського регіону. Пацюк мандрівний, мишак жовтогрудий (по 1,6 %), миша хатня (1,5 %), житник пасистий та мідниця звичайна (по 1,05 %) представляють клас рецедентів у ієрархії домінування видів регіону. Незначні відлови, здійснені у альпійському регіоні, представлені мишою хатньою, житником пасистим та мишаком жовтогрудим (по 0,5 %), презентують виключно клас субрецедентів.

3.4.4. Територіально-біотопне поширення гризунів

Досліджену вибірку формують представники двох рядів класу Ссавці: Гризуни (Rodentia), або Мишоподібні (Muriformes), що налічують 11 видів та один вид ряду Мідицеподібні (Soriciformes) [18].

Найбільша частка їх припадає на територію Тернопільської (10 видів) та Закарпатської (9 видів) областей. По два види ссавців

виловлені на території Івано-Франківської, Львівської та Рівненської областей. У межах Волинської, Хмельницької та Чернівецької областей відлови не проводили, що пояснюється сферою наукових інтересів науковців за період існування кафедри.

Найбільш широка географія відловів охоплює територію Львівської, Тернопільської, Рівненської, Закарпатської та Івано-Франківської областей. Тут виловлені представники фонового виду регіону [10] мишака жовтогрудого *Sylvaemus tauricus*, представника родини мишеві Muridae, ряду Гризуни Rodentia.

У трьох областях (Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській) зроблені відлови миші хатної *Mus musculus* та житника пасистого *Apodemus agrarius* (Rodentia, Muridae).

Нориця руда, або лісова *Myode sglareolus*, частіше за все зустрічається у Закарпатській, рідше у Тернопільській та Львівській областях.

Пацюк мандрівний *Rattus norvegicus* (Rodentia, Muridae) представляє вибірку Закарпатської та Тернопільської областей.

Гризунів виловлених на території Тернопільської області представляє мишак європейський *Sylvaemus sylvaticus* (Rodentia, Muridae); ховрахи європейський *Spermophilus citellus* та крапчастий *Spermophilus suslicus* (Rodentia, Sciuridae); полівка європейська *Microtus arvalis* (Rodentia, Arvicolidae).

Представники ряду Гризуни (Rodentia), родини щурові Arvicolidae: норик підземний *Terricola subterraneus* та полівка темна *Microtus agrestis* були виловлені на Закарпатті. Тут же були зроблені відлови мідичі звичайної *Sorex araneus*, представника родини мідичеві Soricidae, ряду Мідичеподібні Soriciformes.

Щодо розподілу видів за родинами бачимо, що гризуни родини білячі Sciuridae: ховрах європейський *Spermophilus citellus* та ховрах крапчастий *Spermophilus suslicus* виловлені виключно у Тернопільській області (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Територіальна приуроченість вилову гризунів родини білячі *Sciuridae* Західної України: 1 – ховрах європейський; 2 – ховрах крапчастий

Місця відловів:

I. Тернопільська обл.:

1 – Борщівський р-н, с. Нижнє Кривче;

2 – Бучацький р-н, с. Переволоки.

Мишаки жовтогрудий *Sylvaemus tauricus* та європейський *Sylvaemus sylvaticus*, житник пасистий *Apodemus agrarius*, миша хатня *Mus musculus*, пацюк мандрівний *Rattus norvegicus* – представники родини мишеві Muridae найбільш густо заселяють Тернопільську, Івано-Франківську, Закарпатську, а відтак Львівську та Рівненську області (рис. 3.6).

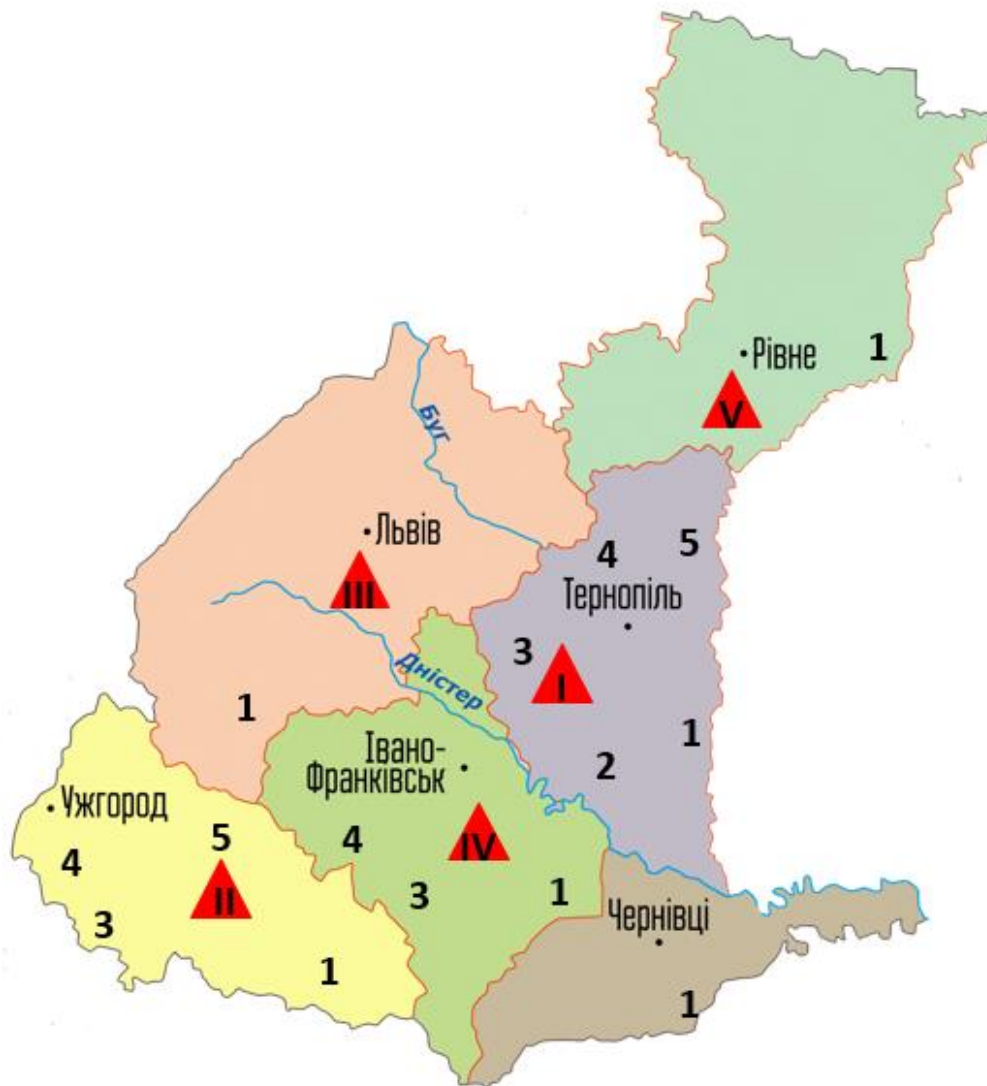

Рис. 3.6. Територіальна приуроченість вилову гризунів родини мишеві Muridae Західної України: 1- мишак жовтогрудий; 2 – мишак європейський; 3 – житник пасистий; 4 – миша хатня; 5 – пацюк мандрівний

Місця відловів:

I. Тернопільська область: Кременецький р-н, м. Кременець, Кременецький р-н, с. Жолоби; Кременецький р-н, с. Чугалі та урочище Гниле озеро; Заліщицький р-н, с. Касперівці, м. Тернопіль.

II. Закарпатська область: Виноградівський р-н, с. Чорнотисів; Рахівський р-н, ок. с. Кваси; Мукачівський р-н, ок. с. Форнош; м. Тячів; Тячівський р-н., смт. Буштино; Тячівський р-н., урочище Укерна.

III. Львівська область: Сколівський р-н, с. Корчин.

IV. Івано-Франківська: Городенівський р-н, с. Михальче; Городенківський р-н, с. Діброва; Рожнятівський р-н, с. Ясень.

V. Рівненська: Острозький р-н, с. Батьківці.

За щільністю заселення території Західної України представники родини щурові Arvicolidae – полівка європейська *Microtus arvalis*, норик підземний *Terricola subterraneus*, полівка темна *Microtus agrestis*, нориця руда *Myodes glareolus* розмістилися у лінійці областей: Закарпатської, Тернопільської, Львівської та Рівненської (рис. 3.7).

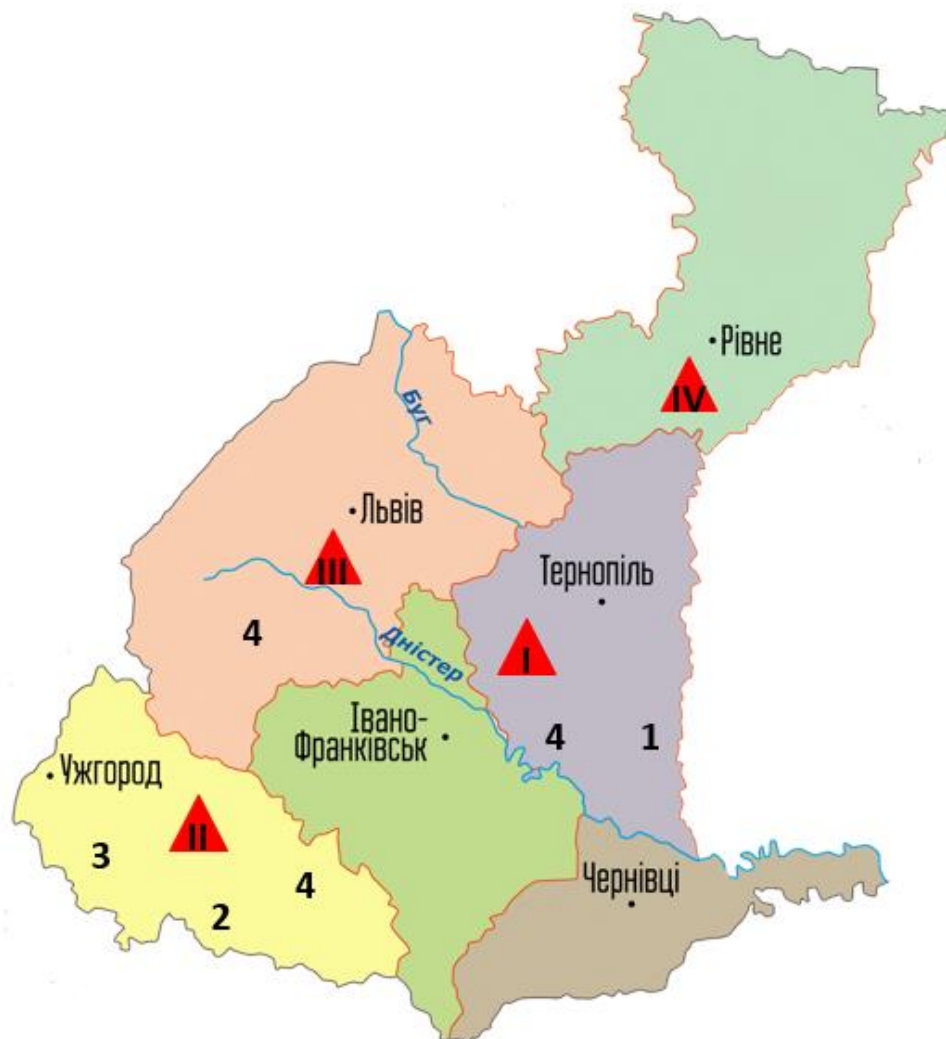

Рис. 3.7. Територіальна приуроченість вилову гризунів родини щурові Arvicolidae Західної України: 1 – полівка європейська; 2 – норик підземний; 3 – полівка темна; 4 – нориця руда
Місця відловів:

I. Тернопільська область: Кременецький р-н, околиці Кременця; ок. Кременця, ур. Гниле озеро; околиці Кременця, с. Білокриниця; ок. Кременця, с. Жолоби; м. Кременець, ур. Каменівка;

II. Закарпатська область: Рахівський р-н, урочище Васкул, с. Кваси; Рахівський р-н, урочище/полонина Джорджева Прилука біля

с. Кваси; Рахівський р-н, схил Рогнески; Рахівський р-н, полонина Брескул; Рахівський р-н, пол. Квасівський Менчул, ур. Васкул; Рахівський р-н, хребет Черногора, ур. Кінець; Рахівський р-н, ур. Брукул; Рахівський р-н, ур. Глухаря; Рахівський р-н, гора Черногора, ур. Сирилівка; Рахівський р-н, схили Говерли.

III. Львівська область: Пустомитівський р-н, с. Липники;

IV. Рівненська. Радивилівський р-н, урочище Ситне.

Вид мідця звичайна *Sorex araneus*, представник родини мідцеві Soricidae, ряду Мідцеподібні Soriciformes виловлені виключно на Закарпатті (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Територіальна приуроченість вилову гризунів родини Мідцеві Soricidae Західної України: 1- мідця звичайна Міся відловів:

I. Закарпатська область: Рахівський р-н, с. Кваси.

Мікротерій відловлювали у п'яти різних біотопах Західної України. Найбільша частка яких припадає на лісові масиви різного типу (42,6 %), дещо менше – на луки і полонини Українських Карпат (31,1 %), культурні ландшафти (14,7 %) (табл. 3.13). Багато гризунів були виловлені у помешканнях людини та у господарських будівлях (7,9 %). Для семи екземплярів (3,7 %) місцем відлову були визначені посіви багаторічних трав.

Поряд з еудомінантним видом – норицею рудою (18,9 % відловів) типовими лісовими тваринами [28] є два доміантні види: мишак жовтогрудий (7,9 %) та норик підземний (7,9 %). На узліссях виловлювали представника класу субдомінантів – житника пасистого (3,2 %). Поодинокі екземпляри мишака європейського (1,6 %), нориці звичайної та мідниці звичайної (по 1,05 %) формують клас рецентів регіону.

Таблиця 3.13

Біотопна приуроченість розселення мікротерій у регіоні

№ пп	Види	Ліси різних типів		Культурні ландшафти		Помешкання		Луки та полонини		Багаторічні трави		ВСЬОГО	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1	Нориця руда	36	18,9									36	18,9
2	Пацюк мандрівний					5	2,6					5	2,6
3	Миша хатня			12	6,3	8	4,2					20	10,5
4	Житник пасистий	6	3,2	1	0,5							7	3,4
5	Мишак жовтогрудий	17	8,9	2	1,05							19	10,0
6	Мишак європейський	3	1,6	3	1,6							6	3,2
7	Норик підземний	15	7,9			2	1,05	58	30,5			75	39,5
8	Ховрах крапчастий			7	3,7					5	2,6	12	6,3
9	Ховрах європейський			1	0,5					2	1,05	3	1,6
10	Полівка темна							1	0,5			1	0,5
11	Нориця звичайна	2	1,05	2	1,05							4	2,1
12	Мідниця звичайна	2	1,05									2	1,05
Всього		81	42,6	28	14,7	15	7,9	59	31,1	7	3,7	190	100

Норика підземного масово відловлювали на луках та полонинах Карпат (39,5 %), а поряд з ним і один екземпляр полівки темної (0,5 %).

У культурних ландшафтах та поблизу людських помешкань і у

господарських будівлях відловлений домінуючий вид біотопу – миша хатня (6,3 %). Ховрах крапчастий (3,7 %), миша хатня (4,2 %) та пацюк мандрівний (2,6 %) презентують клас субдомінантів обох близьких між собою регіонів. Типовими рецедентами тут є мишак європейський (1,6 %), нориця звичайна (1,05 %), норик підземний (1,05 %). Ховрах європейський та житник пасистий (по 0,5 %) представляють клас субредуцентів регіону.

На посівах багаторічних трав субдомінантним видом є ховрах крапчастий (2,6 %), а ховрах європейський (1,05 %) як представник класу рецедентів.

Висновки

Усестороннє вивчення теріофауни Західної України, представленої у фондах навчально-методичного кабінету «Зоологічний музей» дозволило зробити наступні висновки.

1. Вибірка налічує 190 екземплярів дрібних ссавців. При загальному таксономічному багатстві – 27 і представлена двома рядами, чотирма родинами, дев'ятьма родами і 12 видами.

2. Оцінка багатства теріофауни продемонструвала значне переважання показника для ряду Мишоподібні Muriformes 23 ($pi\ 0,9$), в порівнянні з рядом Мідицеподібні Soriciformes 4 ($pi\ 0,1$). Для ряду Мишоподібні показник таксономічного багатства зменшується у лійці родин: мишеві Muridae 10 ($pi\ 0,4$), щурові Arvicolidae 8 ($pi\ 0,29$), вивіркові Sciuridae 4 ($pi\ 0,14$). Таксономічне багатство родини мідичеві Soricidae 3 ($pi\ 0,1$), ряду Мідицеподібні найменше у вибірці.

3. Проведений аналіз географічного поширення видів продемонстрував неоднорідність зоогеографічного складу. Яскраво простежується переважання у колекції видів, представників палеарктичного зоогеографічного комплексу (160 видів, 84,2 %). Два види гризунів: миша хатня та пацюк мандрівний презентують комплекс видів космополітів (12,1 %). Менш численним є палеарктично-афротропічний комплекс (3,2 %), представлений видом – мишак європейський. Голарктичний комплекс (0,5 %) представляє у вибірці мідича звичайна.

4. Наявність видів, розселених у межах континентального, альпійського, панонського європейських біогеографічних регіонів

доводить подібність видового складу фауни мікротерій Західної України з країнами – членами Європейського співтовариства та Ради Європи. Відсутність відловів степового регіону обумовлена територіальним відмежуванням останнього.

5. Видовий склад вибірки характеризується чітким виділенням еудомінантних видів – норика підземного (39,5 %), нориці рудої (18,9 %) та мишака жовтогрудого (10,0 %). Домінантними видами є миша хатня (9,9 %) та ховрах крапчастий (6,3 %). За відносною чисельністю субдомінантні види розподілилися в лінійці: житник пасистий (3,65 %), мишак європейський (3,2 %), пацюк мандрівний (2,65 %) та нориця звичайна (2,1 %). Мідиця звичайна (1,95 %) та ховрах європейський (1,6 %) є рецедентами. Виходячи із матеріалів вибірки полівку темну (0,5 %) ідентифікуємо як субрецедентний вид.

6. Територіальна приуроченість розселення мікротерій характеризується найбільш чисельною вибіркою за матеріалами Тернопільської (10 видів) та Закарпатської (9 видів) областей. По два види ссавців виловлені на території Івано-Франківської, Львівської та Рівненської областей. У межах Волинської, Хмельницької та Чернівецької областей відлови не проводили, що пояснюється сферою наукових інтересів науковців за період існування кафедри.

7. Мікротерій відловлювали у п'яти різних біотопах Західної України. У межах біотопів регіону найбільша частка припадає на лісові масиви різного типу (42,6 %), дещо менше – на луки і полонини Українських Карпат (31,1 %). Багато гризунів були виловлені на окультурених ландшафтах (14,7 %), у помешканнях людини та у господарських будівлях (7,9 %). Для семи екземплярів (3,7 %) місцем відлову були визначені посіви багаторічних трав.

Список використаних джерел

1. Бейли Н. Статистические методы в биологии / пер. с англ. В. П. Смилги; под ред. В. В. Налимова. М. : Изд-во Иностранной литературы, 1962. 258 с.

2. Бобринский Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. М. : «Просвещение», 1965. 407 с.

3. Виноградов Б. С., Громов И. М. Краткий определитель грызунов. М. : «Наука», 1984. 140 с.

4. *Географічна енциклопедія України* : в 3-х томах. Т. 2 : З-О / під ред. Маринич О. М. Київ : Укр. Рад. Енцикл., 1990. 480 с.

5. Городков К. Б. Типы ареалов насекомых тундры и лесных зон европейской части СССР : ареалы насекомых европейской части СССР, карты. Ленинград: «Наука», 1984. С. 3–20.

6. *Енциклопедія історії України* : у 10 т.Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. К. : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.

7. Загороднюк И. В., Тесленко С. В. Виды-двойники надвида *Microtus arvalis* на Украине: Сообщение II. Распространение *Microtus arvalis*. *Вестник зоологии*. Киев : Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины, 1986. № 6. С. 27–31.

8. Загороднюк И. В., Тесленко С. В. Виды-двойники надвида *Microtus arvalis* на Украине: Сообщение 1. Распространение *Microtus subarvalis*. *Вестник зоологии*. Киев : Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины, 1986. № 3. С. 34–40.

9. Загороднюк И. В., Ємельянов И. Г., Хоменко В. Н. Оценка таксономического разнообразия фаунистических комплексов : доповіді Національної академії наук України. Київ, 1995. № 7. С. 145–148.

10. Лашкова Е. И. Морфометрическая изменчивость лесных мышей, *Sylvatmus* (Muridae), фауны Украины. «*Вестник зоологии*». Киев : Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины, 2003. Т. 37, № 3. С. 31–41.

11. Лашкова Е. И., Межжерин С. В., Дзверин И. И. Идентификация видов лесных мышей фауны Украины по экстерьерным и черепным признакам методами многомерного анализа. *Вестник зоологии*. Киев : Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины, 2005. Т. 39, № 3. С. 23–28.

12. Лашкова Є. І., Дзевєрін І. І., Межжерін С. В. Мінливість нижньої щелепи у лісових мишей *Sylvaemus* (Muridae, Rodentia) фауни України. *Вестник зоологии*. Киев : Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины, 2002. Т. 36, № 3. С. 23–33.

13. Марісова І. В. Наземні хребетні північного : тези доповідей звітної-наукової конференції кафедр Тернопільського пединституту. Тернопіль, 1964. С. 86–89.

14. Марісова І. В., Татарінов К. А. Деякі спостереження над фауною хребетних Поділля. *Наукові записки Кременецького педінституту*. 1961. Т. VI. С. 46–50.

15. Межжерин В. А., Ємельянов І. Г., Михалевич О. А. Комплексные подходы в изучении популяций мелких млекопитающих. Киев : «Наук. думка», 1991. 204 с.

16. Мишоподібні гризуни – сіра загроза посівам. *Агрономічні статті*. Київ, 2017. URL: <http://www.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm> (дата звернення: 10.03.20013).

17. Новиков Г. В. Современное состояние териологии. М. : Изд-во АН СССР, 1974. 54 с.

18. Пєсков В. М., Ємельянов І. Г. Фенетика і феногеографія водяної полівки (*Arvicola terrestris*). *Вестник зоології*. Київ : Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, 2000. Т. 34, № 3. С. 39–44.

19. Полянська К. В., Борисенко К. А., Павlachик П. та ін. Залучення громадськості та науковців до проектування мережі Емеральд (Смарагдової мережі) в Україні /під ред. д.б.н. А. Куземко. Київ, 2017. 304 с.

20. Смирнов Н. А., Малык В. И. Первая находка курганчиков *Mus spicilegus* (Mammalia, Rodentia) на территории Западного Подолья. *Вестник зоології*. Київ : Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, 2011. Т. 45. № 2. С. 172.

21. Сокур І. Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України. Київ : Вид-во Ін-т зоології АН УРСР, 1961. 86 с.

22. Список ссавців України. Види, відомі за останні три століття / Упорядник І. Загороднюк. *Теріологічна школа: Веб-сайт Українського теріологічного товариства НАН України*. Київ, 2012. URL: <http://terioshkola.org.ua/ua/fauna/taxalist.htm> (версія 10.08.2012).

23. Стецула Н. О. Історія досліджень мишоподібних гризунів гірських екосистем Українських Карпат. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2011. Вип. 57. С. 3–11.

24. Талпош В. С., Пилявський Б. Р. Фауна хребетних Тернопільської області : довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1998. 80 с.

25. Татарінов К. А. Фауна хребетних заходу України. Екологія,

значення, охорона. Львів : Вид-во Львівського університету, 1973. 254 с.

26. Татаринів К. А. Звірі західних областей України. Львів : Вид-во Львівського університету, 1956. 157 с.

27. Татаринів К. А. Бібліографія праць вітчизняних зоологів по фауні хребетних західних областей України за 1939–1956 рр. *Наукові записки Львівського, природознавчого музею АН УРСР*. Львів, 1957. Т. VI. С. 170–178.

28. Фауністичне різноманіття узлісся ялинового лісу / Чумак В. О., Дербаль О. Ф., Різун В. Б., Прокопенко О. В., Косьяненко О. В. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*. 2007. Вип.18. С. 72–82.

29. Шарлемань М. В. Звірі України. Короткий poradник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. К. : Всеукр. кооперативний видавничий союз, 1920. 84 с.

30. Шевчик Л. Є. Екологія мышевидних гризунів Західного Подолья України : автореф. дис. ... канд. биол. наук : 03.00.16 – екологія. Кишинев, 1994. 23 с.

31. Шевчик Л. О. До поширення мишовидних гризунів на Західному Поділлі : тези доп. регіональної науково-практичної конференції (Тернопіль, 19–21 жовтня. 1990 р.). Тернопіль, 1990. С. 75–76.